

SOCIAL

PARADIGM

AN INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Social Paradigm, 2022, 6 (2): 171-195

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me'âni'l-Kur'ân Eserleri Bağlamında)¹

İsa HIZIROĞLU²

Özet

Arap dili ile kıraatlerin etkileşim alanlarından biri de sarf ilmidir. Kelimelerin yapıları ile ilgilenen morfoloji, isimlerin ve fiillerin farklı kullanımlarından kaynaklanan kıraat vecihlerini tahlil etmede etkin rol oynamıştır. Kıraat farklılıklarında en çok dikkat çeken hususlardan biri kelime yapısındaki değişikliklerdir. Bir fiilin hem mâzi hem emir fiili formunda okunması, bir kelimenin hem isim hem de fiil olarak kıraat edilmesi, fiillerdeki kök-türemiş kalıplarının değişmesi kıraat-sarf sahasının genişliğini gözler önüne sermektedir. Kıraatlerin sıklıkla işlendiği, sarf ve ıstikak yönden geniş yorumların bulunduğu me'âni'l-Kur'ân eserleri, sarf ve kıraat ilminin ilişkisinin incelenmesi için önemli kaynaklardır. Me'âni'l-Kur'ân adlı çalışmalara imza atan dilliler, kelimelerin yapısal farklılıklarından kaynaklanan kıraatleri açıklarken kimi zaman Arap kelimelerinden örneklerle desteklemişler kimi zaman da mana odaklı yaklaşımlarda bulunarak konuya açıklık getirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada dillilerin görüşlerini, ihtilaflarını ve sunmuş oldukları delilleri inceleyerek kıraat-sarf ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'an, Cümle, Sarf, Nahiv

---

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Mehmet Şirin Çınar danışmanlığında yürütölmekte olan "Me'âni'l-Kur'ân Eser Geleneğinde Dil-Kıraat İlişkisi" adlı doktora tezi esas alınarak üretilmiştir

² Öğr. Gör. Batman Üniv. İslami İlimler Faköltesi isahiziroglu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2426-1999

Sarf-Kiraat Relationship (In the Context of Me'âni'l-Qur'anic Works)

Abstract

One of the areas of interaction between the Arabic language and the recitations is the science of sarafah. Morphology, which deals with the structures of words, has played an active role in analyzing aspects of recitation arising from the different uses of nouns and verbs. One of the most striking aspects of the recitation differences is the changes in the word structure. Reading a verb in the form of both past and imperative verbs, reciting a word as both a noun and a verb, and the change of root-derived patterns in elephants reveal the breadth of the recitation-consumption field. The works of me'ani'l-Qur'an, in which the recitations are frequently processed and there are extensive interpretations in terms of consumption and qiraat, are important sources for examining the relationship between the science of reciting and recitation. Linguists who signed the works called Me'ani'l-Qur'an, sometimes supported the recitations arising from the structural differences of words, sometimes supported them with examples from Arabic theology, and sometimes tried to clarify the subject by making meaning-oriented approaches. In this study, we will try to reveal the relationship between recitation and consumption by examining the opinions, disagreements and evidences of linguists.

Keywords: Kiraat, Quran, Sentence, Sarf, Nahiv

Received/Makale Geliş Tarihi: 15.09.2022

Accepted/Makale Kabul Tarihi: 22.12.2022

Giriş

Sarf ilminin konusunu isim, fiil, harfler ve bunlarla ilgili yapılan işlemler oluşturmaktadır. Fiillerin kök ve türemiş kalıbları, i'rab ve bina yönleri, ibdâl, i'lâl, hazif, idgam gibi fiillere arız olan durumlar sarf ilminde ele alınan konulardandır. Ayrıca kastedilen anlamı ifade etmek için fiilin, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, mübalağa sîgası, ism-i tafdil, ism-i zaman, ism-i mekân formlarına çevrilmesi ve duruma göre isim ve fiillerde tekil, çoğul sîgalarının kullanılması vb. hususlar bu ilim kapsamında değerlendirilmektedir.

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

Kıraatlerin sarf ilmine katkısı veya dilcilerin sahip olduğu ilmi birikimin kıraatlere bakış açısına etkisinin incelenmesi için en güzel örneklerden biri me‘âni’l-Kur’ân adlı çalışmalardır. Me‘âni’l-Kur’ân eserleri, kelimelerinin lügat anlamları, sarf yapıları ve gerekli i‘rab vecihlerinden yola çıkarak gerektiğinde Arap şiiri ve kıraat farklılıklarından yararlanılarak kapalı olan ayetlerin manalarının anlaşılması için kaleme alınan dil ağırlıklı tefsirlerdir. Kıraat farklılıklarının yoğun şekilde işlendiği, iştikak hususlarına değinildiği, kıraat ihtilaflarının olduğu yerlerde manaya yönelik açıklamaların bulunduğu bu çalışmalar sarf-kıraat ilişkisine dair önemli bilgiler sunmaktadır. (Bayraktutan, 2019, 13 vd). İlk dönem dilcilerin kaleme aldığı bu eserlerin kıraat imamlarının yaşadığı döneme denk gelmesi bu eserlere ayrı bir önem atfetmektedir. Henüz disiplin haline gelmemesine rağmen dilcilerin kelime yapısı ile ilgili kıraatlere yönelik açıklamaları ve tahlilleri sarf ilminin teşekkülüne ışık tutmuştur.

1. Bab Farklılıkları

Arap dilinde farklı iki ya da daha fazla sîganın, bazen aynı anlamda kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum, genelde Arap kabileleri arasında bulunan lehçe ihtilaflarının, kelimenin formuna yansımından kaynaklanmaktadır. Nitekim Arap kabilelerinden birinin fethalı okuduğu kelimeyi diğeri kesreli okumuş; birinin şeddesiz okuduğu kelimeyi öteki şeddeli okumuştur. Temelinde lehçe farklılıkları bulunan kıraat vecihlerini, Ferrâ, Ahfeş, Zeccâc gibi dilciler açıklamaya, kendi görüşlerine göre yorumlamaya çalışmışlardır.

Sülâsî mücerred fiillerin sülâsî mezîd formunda okunması kimi zaman anlamda herhangi bir etki oluşturmayıp salt lehçe olarak değerlendirilmiş kimi zaman sîganın değişmesi beraberinde farklı anlamları getirmiş kimi zamanda okunduğu mezîd babının kendine özgü anlamlarını kazandırmıştır. {وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ} ³ ayetindeki fiili kıraat imamlarından Nâfi‘, Hafs, Hamza gibi âlimler “ادبر” olarak okurken; İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Kisâî ise “دبر” şeklinde mücerred olarak

³ “Ağarmakta olan sabaha andolsun ki...” Müddessir 74/33

okumuştur.(İbn Mücâhid, 1400, 659) Ferrâ, fiilin mücerred ve mezîd formunun aynı anlamda kullanıldığını belirterek Arap kelimelerinden bir örnekle desteklemiştir: “دبر” sözünde Arapların her iki fiili aynı anlamda kullandığını belirtmiştir.(Ferrâ, 1983, 3/204) Ahfeş ve Nehhâs da bu konuda aynı fikirdedirler.(Ahfeş, 1990, 2/555; Nehhâs, 1421, 5/48) Zeccâc ise, fiilin her iki kullanımının da Arap dili açısından uygun olduğunu ifade etmiştir.(Zeccâc, 1988, 5/248) Dilbilimcilerin görüşüne Zemaşerî, Mekkî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû Hayyân, Ukberî gibi isimlerde katılmıştır.(Zemaşerî, 1407, 4/653; Mekkî b. Ebî Tâlib, 1404, 2/347; Ebû Hâtim, 1416, 175; Ebû Hayyân, 1420, 10/335; Ebü'l-Bekâ, 2/1250) İbn Hâleveyh, “دبر” kıraatin varlığını, Arap kelamına ve ism-i fâil kalıbının “دابر” olarak mücerredten türetilmesine dayandırırken örnek olarak şu beyti zikretmiştir:(İbn Hâleveyh, 1327, 472)

“صدعت غزاة قلبه بكتيبة تركت مسامعه كامس الدابر”

O, (Gazâle eş-Şeybâniyye), Haccâc'ın kalbini/sarayını bir süvari grubu ile yarıp parçaladı. Onun sesini duyurduğu yerlerden/minberlerden geriye bir şey kalmadı.

Arap dilinde mücerred fiillere bir ya da birden fazla harfin ilave edilmesi, beraberinde mana açısından birtakım değişiklikleri getirmektedir. Hemzenin eklenmesi ile if'âl babına dönüşen fiilin, geçişli fiil (müte'addî) olması ya da bir halden başka bir hale geçme durumunu (sayrûret) ifade etmesi bunlardan bazılarıdır.

{ فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزْفُونَ } (Sâffât, 37/94) ayetindeki “يزفون” kelimesini Hamza dışındaki bütün kıraat imamları “يَزْفُونَ” şeklinde okumuş, Hamza ise “يَزْفُونَ” olarak if'âl babı formatında okumuştur. Ferrâ, Hamzanın kıraatinin Arapların kullandığı “ا ط ر د ت” (Ben onu kovdum) ifadesi ile aynı anlamı taşıma ihtimali üzerinde durmuştur. Çünkü burada bulunan fiilde konumuz olan fiil gibi sayrûret anlamı bulunmaktadır. Sayrûret ifade eden fiillerde fakirlikten zenginliğe, tembellikten çalışkanlığa geçiş gibi durum değişiklikleri kastedilmektedir. Ferrâ, Arapların sözünü “ا ط ر د ت”

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

”الرجل” (çalışan birinin işsiz kalması) olarak yorumlarken “يُزْفُونَ” kelimesini kavmin fertlerinin İbrâhim’e (a.s) giderken “yavaşken hızlanmaları” olarak belirterek sayrûret anlamına işaret etmiştir.(Ferrâ, 1983, 2/389) Mekkî ve Zemahşerî, Hamza’nın kıraati ile ilgili olarak Ferrâ’nın verdiği anlamın yanında fiilin müte‘addi olarak kullanımına dikkat çekmiştir. Bu durumda kelimenin anlamı “Bazılarının, bazılarını hızlanmaya teşvik etmesi” olarak anlaşılabilir.(Zemahşerî, 1407, 4/50; Mekkî b. Ebî Tâlib, 1404, 2/225) İbn Hâleveyh ve Kurtubî ise söz konusu kelimedeki kıraat farklılıklarını “hızlı yürümek” anlamında lügat olarak değerlendirmiştir.(İbn Hâleveyh, 1401, 302) Ebû Hayyân, “يُزْفُونَ” kelimesinde “وزف” maddesinden türetilen “يُزْفُونَ” şeklinde başka bir kıraatin daha bulunduğu belirtirken Nehhâs, bu kıraatin çoğu dilci tarafından bilinmediğini ifade etmiştir.(Kurtubî, 1384, 15/95; Ebû Hayyân, 1420, 9/111; Nehhâs, 1988, 6/45)

2. Fiil Sigalarında Olan İhtilaflar

Arap dilinde kullanılan fiiller mâzi, muzâri ve emir olarak üçe ayrılmaktadır. Kıraat imamları arasında fiilin kullanımlarında bazen bu tür değişiklik görülmektedir. Muzâri olarak rivayet edilen bir fiil, emir olarak okunabildiği gibi mâzi formunda aktarılan bir fiil bazı dilciler tarafından emir olarak okunabilmektedir. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ } { وَأَمَّا وَاتَّخَذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى }⁴ ayetinde bulunan “وَاتَّخَذُوا” fiilini emir formunda okurken Nâfi‘ ve İbn Âmir ise “وَاتَّخَذُوا” şeklinde mâzi olarak okumuştur.(İbn Mücâhid, 1400, 170) Ferrâ bu ayeti tefsir ederken her iki okuyuşun doğru olduğundan ve fiildeki *ha* harfini fethalı okuyanlara göre cümlenin yapısının haber oluşundan bahsetmiştir.(Ferrâ, 1983, 1/77)

Ahfeş, anlam yönünden gaye ve hedef içerdiği için kendisinin *ha* harfinin kesreli okuyuşunu tercih ettiğini aktarmıştır. Bununla birlikte fiili mâzi olarak okuyanlara

⁴ “Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin.” Bakara 2/125

göre ayetin mukadder bir fiile bağlı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre ayetin anlamı; “Onların Makâm-ı İbrâhim'den kendilerine namazgâh edindikleri vakti ve nimetimi hatırlayın” şeklindedir. (Ahfeş, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, 1/155) Zeccâc ayeti yorumlarken her iki kıraatin sebeplerinden de bahsetmiştir. O, fiilin emir olarak okunmasını Ömer b. Hattab ile Hz. Peygamber arasında geçen diyaloga dayandırır. Hz. Ömer, Makâm-ı İbrâhim’de durdukları bir vakitte “Burası Rabbimizin dostunun makamı değil midir? diye sorar. Ardından burayı namazgâh edinmeyelim mi? sorusu üzerine bu ayet, emir olarak (namazgâh edinin) nazil olur. Zeccâc’a göre bu anlam doğrultusunda fiilin emir formunda okunması daha açıktır. Ancak mâzi olarak okunmasında herhangi bir problem olmaz. Zira “وَاتَّخَذُوا” ifadesi kendisinden önceki “وَإِذْ جَعَلْنَا” üzerine atfedilerek cümle, cümlenin üzerine mâtuf olur. Bu durumda ayetin anlamı “Biz, Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kıldık, onlarda namazgâh olarak edindiler” şeklinde açıklanabilir. İbn Hâleveyh ise fiilin mâzi okunmasını, onların Makâm-ı İbrâhim’i namazgâh olarak edindikten sonra Allah’ın bu olayı aktarmasına bağlamıştır.(İbn Hâleveyh, 1401, 87) Fârisî, bu durumun “وَاتَّخَذُوا” ifadesinden sonra mâzi formunda gelen “وَعَهْدَنَا” ile ilgili olduğunu savunmuştur. Çünkü “وَعَهْدَنَا” haber cümlesi olduğu için öncesinde bulunan fiilin de haber olması daha uygun düşmektedir.(Fârisî, 1413, 2/220) Ukberî, fiilin mâzi olarak okunduğu vakit, mukadder bir fiile mâtuf olduğu görüşündedir. Ona göre cümlenin aslı “فَتَابُوا وَاتَّخَذُوا” şeklindedir.(Ebü'l-Bekâ, 1/112)

{ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ }⁵ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمِّتُّهُ قَلْبًا ثُمَّ اضْطُرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ }⁵ ayeti ile ilgili rivayet edilen birkaç kıraat farklılığı vardır. “فَأُمِّتُّهُ” fiili tef‘il babından okunduğu gibi if‘âl babından da okunmuştur. Ayrıca bu fiilin emir kipinden okunduğu da aktarılmıştır. Zeccâc

⁵ “Hani İbrahim, "Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır" demişti. Allah da, "İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım. Ne kötü varılacak yerdir orası!" demişti.” Bakara 2/126

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

kıraatlerin çoğunun “فَأْمَتُّعُهُ” şeklinde haber cümlesi olarak okunduğunu söylerken “فَأْمَتُّعُهُ” olarak dua cümlesi olarak okunmasından da bahsetmiştir.(Zeccâc, 1988, 1/207) Ahfeş bu konuda şunları ifade etmiştir: “فَأْمَتُّعُهُ fiili emir olarak okunduğunda أَضْطَرُّهُ fiili de meczûm olur. Bazıları فَأْمَتُّعُهُ şeklinde muzâri fiil olarak okumuştur. Biz de bu şekilde okuyoruz.”(Ahfeş, 1990, 1/156) İbn Cinnî ise mana odaklı ayeti tefsir etmiştir. Ona göre فَأْمَتُّعُهُ kıraatinde قَالَ fiilinde bulunan zamir Allah’a döner. Bu durumda ayet, Hz. İbrâhim’in iman ehli olanlara duası ile başlarken Allah’ın, inkâr edenlere karşı sözü ile devam eder. فَأْمَتُّعُهُ olarak emir fiili şeklinde okunduğunda قَالَ fiilindeki zamir Allah’a ya da Hz. İbrâhim’e (a.s) dönmektedir. Bu durumda ayetin anlamı için iki ihtimal söz konusudur. Zamirin İbrâhim’e (a.s) döndüğü kabul edilirse İbrâhim (a.s.), iman ehli olanlara dua ettikten sonra inkâr edenlerin geçici olarak rızıklandırmasını, cehennem ateşine girmelerini Allah’tan istemiş olur. İbn Cinnî, bu anlam için قَالَ fiilinin tekrarlanmasını gerekçeleri ile aktarmıştır. Zamir Allah’a döndüğünde ise kişinin kendi nefesine hitap etmesi şeklinde algılanabilir. “أَمْتَعَهُ يَا خَالِقُ، أَوْ فَأْمَتُّعَهُ يَا قَادِرُ” Ey gücü yeten, ey yaratan inkâr edeni geçici olarak rızıklandır...” şeklinde Allah’ın kendi zatına hitap etmesi anlamı çıkar.

Arap dilinde bu şekildeki örnekler tecrîd babından sayılır. Bu durum, bir kişinin kendine ait olan vasıflardan kendini tecrit etmesi, ardından o vasıflarla kendine seslenmesi olarak düşünülebilir.(İbn Cinnî, 1419, 1/189,190) Nehhâs her iki kıraat arasında fiilin emir formunda okunduğu kıraati şâz olarak nitelendirmiştir. Kelamın akışının ve tefsirin bu kıraati desteklemediğini gerekçe olarak sunmuştur. Ona göre ayet İbrâhim’in (a.s) duası ile başlamış ancak devamında “قَالَ اِبْرَاهِيمُ” ifadesi yer almadığı için cümleden Allah’ın peygamberin duasına karşılık verdiği anlaşılmaktadır.(Nehhâs, 1421, 1/77,78) Fiilin emir formunda okunması şeklinde rivayet edilen kıraat, genel olarak dilciler tarafından söylenmiştir. Verilen bilgilere

bakarak emir rivayetinde “وَمَنْ كَفَرَ فَأَمَّتْهُ قَلِيلًا” ifadesinden önce قال sözcüğünün bulunmadığı anlaşılmaktadır.

3. İsim ve Fiil Olarak Okunabilen Kelimeler

Bir kelimenin fiil ve isim olarak okunmasını iki şekilde kategorize edebiliriz: Fiilin ism-i fâil ile yer değiştirmesi, fiilin normal isim olarak kıraat edilmesi. Arap dilinde zamansal olarak farklılık gösteren fiillerin birbiri yerine kullanımı normal karşılanabilir. Sonuçta rivayet edilen fiiller, eylem bildiren kelimelerdir. Fiilin ism-i fâil ile yer değiştirmesi de buna benzer bir olgudur. Ancak nadirde olsa fiilin, eylem içermeyen isim olarak okunduğu da rivayet edilmektedir. Bu noktada eylem bildiren fiil yerine neden isim getirilmiştir? İsm-i fâil, fiil anlamında kullanıldığı halde tercih edilmesinin sebebi nedir?

{ وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ } Nehhâs 6 ayetini yorumlarken Mücâhid ve Hamîd el-E‘rac’ın bu ayeti “خَاسِرَ الدُّنْيَا” şeklinde ism-i fâil kalıbında okuduğunu belirtmiş, kelimenin hal üzerine mansûb olduğunu eklemiştir.(Nehhâs, 1988, 4/383; Nehhâs, 1421, 3/62) Zemahşerî’ye göre kelime mansûb okunabildiği gibi mahzûf bir mübtedanın haberi ya da fail olarak merfû da okunabilmektedir.(Zemahşerî, 1407, 3/147) İbn Cinnî ayette geçen “خَاسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ” cümlesinin { انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ } cümlesinden bedel olduğunu söylemiştir.(İbn Cinnî, 1419, 2/118) Ukberî ise bu cümle hakkında “فد” takdir ederek hal cümlesi olduğunu beyan etmiş, müste‘nefe cümlesi olmasını da uygun görmüştür.(Ebü’l-Bekâ, 2/934) Ferrâ da aynı anlamda kullanıldığı için her iki rivayeti doğru bulmuştur.(Ferrâ, 1983, 2/217) Ferrâ’nın kıraatleri doğru bulması iki yönden açıklanabilir. Birincisi “خسر، خاسر” sözcükleri dünya ve ahiret ile kayıtlandırıldığı için aynı zaman dilimi için kullanılmıştır. İkincisi Ferrâ ve bağlı

⁶ “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıyıdan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa gönlü onunla hoş olur. Şâyet başına bir kötülük gelirse gerisin geri (küfre) dönüverir. O dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de. İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir.” Hac 22/11

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

bulunduğu Kûfe ekolünce ism-i fâil, fiil ya da devamlı fiil olarak isimlendirilmektedir. (Mahzûmî, 1377, 310)

Fiil ile ism-i fâil eyleme delalet etmesi açısından ortak paydada buluşmalar da dilciler devamlılık-geçicilik bağlamında aralarında farkın olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin mâzi fiili, geçmiş zaman ile; muzâri fiili şimdiki veya gelecek zaman ile kayıtlandırıldığı için fiilin delalet ettiği anlam, bu zaman sınırını aşamadığından devamlılık anlaşılır. Diğer taraftan ism-i fâil zaman dilimlerinden herhangi biri ile kayıtlandırılmadığından devamlılığı ifade eder. “خالد مجتهد” misalinde ictihad vasfının Hâlid’de sürekli bulunduğu anlaşılırken “يَجْتَهِدُ خَالِدًا” örneğinde ise Hâlid’in ictihad etmesinin geçmiş zamanda olmadığı, şimdi ya da gelecekte olacağı anlaşılmaktadır.(Sâmerrâî, 1428, 9) Kazvîni, bu noktaya şu sözlerle dikkat çekmiştir: “Fiilin müsned olması, *teceddüd* (yenilenme-değişme) anlamı ile birlikte üç zamandan biri ile sınırlanmayı ifade etmek içindir.”(Kazvîni, 2/110) Cürçânî de bu konu hakkında şunları kaydetmiştir: “İsim, kendisi ile yenilenme ve değişme durumları olmadan bir şeye mana yüklemek içindir. Fiil ise mananın sürekli olmadığını, zaman zaman değişebildiğini ifade etmek içindir.”(Cürçânî, 1422, 117) İsm-i fâil ve fiil için yapılan yorumları da göz önünde bulundurduğumuzda ism-i fâilin kullanımında (خاسر) dünya ve ahirette hüsrana uğramanın devamlılığı söz konusu iken kelimenin fiil olarak kullanımında (خسر) süreklilik anlamının olmadığı anlaşılmaktadır.

Hud sûresinde geçen { إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ }⁷ ifadesi de hem isim hem de fiil olarak okunabilen yerlerden biridir. Kıraat imamlarından Kisâî’nin dışındakiler ayeti “عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ” olarak okurken Kisâî ise “عَمِلَ غَيْرَ صَالِحٍ” şeklinde fiil-mef‘ûl kalıbında okumuştur.(Fârisî, 1413, 4/341) Ahfeş, bazılarının bu ayeti fiil formunda okuduğunu belirtmiş, kendisinin de bu okuyuşu tercih ettiğini söylemiştir.(Ahfeş, 1990, 1/383)

⁷ “Allah, "Ey Nûh! O asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim" dedi.” Hûd 11/46

Zeccâc'a göre her iki rivayette anlam açısından aynı kapıya çıkmaktadır. Ancak "ائه" ifadesindeki zamir, Hz. Nûh'un oğluna döndüğü için isim okunan rivayette muzâf takdir etmeye ihtiyaç duymuştur. O, ayeti انه ذو عمل (O, amel sahibidir) olarak yorumlamıştır.(Zeccâc, 1988, 5/195,196) Nehhâs da bu görüşün yanı sıra "ائه" ifadesinde bir isim takdir edilmesinden bahsetmiştir. Ona göre ayetin teveli "ان عمله" (onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir) şeklindedir.(Nehhâs, 1988, 3/354,355) Zeccâc'ın üzerinde durduğu bir muzâfın takdir edilmesi hususu, mübteda ve haberin uyumunu sağlamak içindir. Nitekim masdar ile şahıstan haber verilmesi Arap dili açısından güzel karşılanmamış, sadece mübalağa anlamı kastedildiği yerlerde buna ruhsat verilmiştir. Örneğin "رجل صوم" ifadesinde mübalağa anlamı düşünüldüğü vakit herhangi bir takdire ihtiyaç duyulmaz. Söz konusu ayette de mübalağa anlamının olduğunu düşünenler muzâf takdir etmemişlerdir.(Sâmerrâi, 1420, 1/193)

4. Fiillerde Kalb-i Mekân

Kalb-i mekân, Arapça bir kelimenin harflerinin arasında takdim-tehir ile kelimenin yapısındaki seslerin değişmesini sağlayan ve genelde anlamın korunduğu lugavî olgudur. Arap dilinde *iştikâk-ı kebir* ya da *el-ekber* olarak bilinir.(Matlabî, 1978, 193) Bu durum kelimenin *lam* harfinin *ayın* harfinin üzerine; *ayın* harfinin *fa* harfinin üzerine takdim edilmesi ile gerçekleşebildiği gibi *lam* harfinin *fa* harfinin üzerine takdim edilmesi ya da *fa* harfinin *lam* harfinin üzerine tehir edilmesi ile de gerçekleşebilir. "وما اطيعه/ وما ايطبه", "اضمحل/ امضحل", "عاث/ عثا" fiillerini örnek olarak verebiliriz. Bu konuda genelleme yapacak olursak kalb-i mekânın gerçekleştiği fiiller mu'tel ve mehmûz olan fiillerdir. Geriye kalanlarda kalb-i mekân nadir olarak görülmektedir.(Esterâbâdî, 1395, 1/21)

getirilmesi (cem‘u‘l-cem‘) gibi hususlar cem‘ler arasında ihtilafların olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Cem‘ler arasında olan ihtilafların sebebi genel olarak lehçe farklılıklarına, anlam değişikliklerine, şiir zaruretlerine ya da azlık-çokluk gibi hususlara dayandırılmaktadır.(Sâmerrâî, 1428, 114-117) Diğer taraftan ihtilaf sebeplerini tek bir çatı altında toplayanlar da vardır. İbrâhim es-Sâmîrâî bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: “Arap dilinde cem‘i teksîr sîgalarının çokluğu düşünmeye yönlendirmektedir. Öyle ki, bu durumu ancak çok sayıda lehçelerin varlığı ile açıklayabiliriz.(Sâmerrâî, 1961, 78)

Müfred bir ismin yerine cem‘ kullanılması veya cem‘in yerine müfred bir lafzın getirilmesi şeklinde olan kıraat farklılıklarının temelinde ise genel olarak azlık-çokluk anlamı yatmaktadır. Öte yandan Arapların müfred bir isimden cem‘ manası kastettiği ya da tek bir şey için çoğul lafız kullandıkları da bilinmektedir. Dilciler ve müfessirler Kur’an kıraatlerinde görülen müfred-cem‘ değişimine ve cem‘ olan bir lafzın yerine başka bir cem‘ lafzın kullanılmasına farklı yorumlar getirmişlerdir.

Ferrâ { فَجَعَلَهُمْ جُدَادًا إِلَّا كَبِيرًا }⁹ ayetindeki “جُدَادًا” ifadesini şöyle yorumlamıştır: “İnsanlar جُدَادًا kelimesini *cim* harfinin dammesi ile okumuştur. Yahyâ b. Vesâb ise *cim* harfini kesreli olarak okumuştur. *Cim* harfi dammeli okunduğunda رُفَات، حُطَام، gibi müfredtir. Kesreli okunduğunda ise خَفِيف خِفَاف gibi cem‘ olur.”(Ferrâ, 1983, 2/206) Zeccâc da ayeti tefsir ederken kırılan, kesilen, parçalanmış nesnelere için فُعَالُ vezninin kullanıldığını ifade etmiş, رُفَات، حُطَام، örneklerini vermiştir. جُدَادًا kelimesinin de جُدِيدٌ lafzının çoğulu olduğunu söylemiştir.(Zeccâc, 1988, 3/395) Ezherî de Zeccâc’ın görüşlerine katılarak Kisâî’nin kelimeyi جُدَادًا şeklinde okuduğunu aktarmıştır.(Ezherî, 1412, 2/167) فُعَالُ vezninin özelliklerini sayan Fârâbî, bu kalıbın sesler, hastalıklar ve kırılan nesnelere için kullanıldığını aktarmıştır.(Fârâbî, 1424, 1/85) Razî de “جُدَادًا” kelimesinin “جُدَّةٌ” kelimesinin çoğulu

⁹ “Derken (İbrahim) belki kendisine başvururlar diye içlerinden bir büyüğü bırakarak onları (putları) paramparça etti.” Enbiyâ 21/58

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

olduğunu ifade etmiştir.(Râzî, 1420, 22/154) Ebû Ubeyde’ye göre söz konusu kelime masdar konumunda olup müzekker ve müennesten müfred, tesniye ve cem‘ isimler için kullanılır.(Ebû Ubeyde, 1381, 2/40) Mekkî ve Muhaysin ise okuyuş farklılıklarının aynı anlamda kullanılan lügatlerden ibaret olduğunu ve حَذَّ fiilinin masdarı olarak kullanıldığını dile getirmiştir.(Muhaysin, 1984, 1/252; Mekkî b. Ebî Tâlib, 1404, 2/112)

6. Müştaklar Arasında Kıraat Vecihleri

Arap dilinde ism-i fâil, ismi mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe ve sîga-ı mübalağa gibi kelimeler, fiilden türetildikleri için müştak olarak adlandırılır. Her bir müştak, yapısı gereği özel anlamlara delalet eder. Müştaklar arasında kıraat farklılıklarında kelimenin kendine özgü anlamı ilk başta akla gelirken bazı âlimlerin buna karşı çıktığını anlamsal farklılıkları kabul etmediklerini görmekteyiz.

Şuarâ sûresi { وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَادِرُونَ }¹⁰ ayetinde bulunan “حَادِرُونَ” kelimesi kıraat imamlarından Ebû Amr, Nâfi‘, İbn Kesîr gibi isimler tarafından “حَذِرُونَ” olarak okunmuştur.(Ezherî, 1412, 2/225; Mekkî b. Ebî Tâlib, 1404, 2/151) Bu ayetteki kıraat vechi, Mushaf’ta ism-i fâil olarak geçen ifadenin sıfat-ı müşebbehe formunda okunmasının örneğidir. İsm-i fâil, yapısı gereği delalet etmiş olduğu anlamın geçici olduğunu ifade etmekle birlikte zamansal olarak üç zaman diliminden biri ile bağdaştırılmaktadır. Sıfat-ı müşebbehe ise ifade ettiği anlamın mevsufunda sürekli bulunduğunu ifade etmektedir. Hatta yaratılışında bu özellik varmış gibi devamlılık arz eder. Bu noktada ism-i fâil ile sıfat-ı müşebbehe arasındaki fark geçicilik-devamlılık üzerine kurulmuştur. Güzelliğin bir kişide daimi olduğunu belirtmek için “حسن” ifadesini kullanılırken güzelliğin şimdi ya da gelecekte olduğunu/olacağını ifade etmek için “حاسن” ifadesini kullanılmaktadır. İsm-i fâil, fiil ile karşılaştırıldığında fiilden daha çok devamlılığı ifade etse de sıfat-ı müşebbehedeki

¹⁰ “Biz de kuşkusuz tedbirli, tek vücut bir topluluğuz” (dedi). Şuarâ 26/56

sübût seviyesine hiçbir zaman ulaşamaz.(Ezherî, 1421, 2/48; Esterâbâdî, 1417, 2/721,722; İbn Yaîş, 1422, 4/108; Kefevi, 1993, 575; Sâmerî, 1428, 41-44)

Söz konusu ayetteki kıraat farklılıklarında müştakların kendine özgü anlamında kullanıldığına dikkat çeken Ferrâ, şu ifadeleri kullanmıştır: “حَاذِرُونَ kelimesinin anlamı hakkında silahlı, teçhizatlı diyorlar. Sanki الحَاذِر ifadesi, şimdi uyarıcı, sakındırıcı kişi için kullanılırken الحَاذِر ise sürekli uyanık, tedbirli, dikkatli olan kişiye delalet etmektedir.”(Ferrâ, 1983, 2/280) İsm-i fâil ile sıfat-ı müşebbehe arasındaki farka işaret eden Zeccâc, الحَاذِر kelimesini *hazırlıklı*, الحَاذِر ifadesini ise *teyakkuzda olan kişi* olarak yorumlamıştır.(Zeccâc, 1988, 4/92) Zeccâc’ın yorumlarına katılan Nehhâs, الحَاذِر ifadesinin kişide artık bir karakter olduğunu sürekli dikkatli, uyanık, teyakkuzda olan kişiler için bu kelimenin kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca o, nahivcilerin çoğunun الحَاذِر kelimesini müteaddî olarak kullanmayışlarını, الحَاذِر kelimesi ile aralarındaki anlam farklılığına dayandırmıştır.(Nehhâs, 1988, 5/80)

Nisâbü’rî de farklı anlamlara delaletlerini savunmuş ve فَعِل kalıbının mizaç karakter için vaz edildiğini فَاعِل kalıbında ise tekellüf olduğunu çaba sarf edilerek elde edildiğini belirtmiştir.(Nisâbü’rî, 1998, 2/1039) Dilcilerin bu görüşlerine karşın söz konusu ifadelerin aynı anlama geldiğini savunan âlimlerde olmuştur. Nehhâs, Ebû Ubeyde’ye göre her iki kelimenin de aynı anlama geldiğini belirtmiş, bu görüşün de Sîbeveyhi’ye ait olduğunu aktarmıştır.(Nehhâs, 1421, 3/124) İsfahânî de kelimenin her iki formunun aynı anlamda kullanıldığını ima etmiştir.(İsfahânî, 1412, 223) Eserinde her iki görüşe de yer veren İbn Hâleveyh, her iki kıraatin aynı anlama geldiğini söyleyenlerin delilini şöyle açıklamıştır: “İsm-i fâil de asıl olan, فَاعِل formu üzerine gelmesidir. Ancak ism-i fâil وَعَجَلٌ وَنَجْرٌ (hayvan boğazlayan, acele eden) örneklerinde olduğu gibi فَعِل formunda da türetilebilir.”(İbn Hâleveyh, 1401, 267) Bu görüşe göre حَاذِر ifadesi ism-i fâil olarak da kabul edilebilir. Bu yorumlara göre حَاذِر sîgası, sıfat-ı müşebbehe olarak kabul edildiğinde ayetin anlamı “Biz tedbiri, ihtiyatı alışkanlık haline getirmiş bir topluluğuz.” şeklinde iken ism-i fâil olarak

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

düşünüldüğünde “Biz sadece bu zamanda uyaran bir topluluğuz, başka zaman uyarmayız.” şeklinde olacaktır.(Râzî, 1420, 24/506) Bu konuda dilcilerin ortak görüşü iki kıraat arasında fark olmasından yanadır. Nitekim onların حذر ifadesini asıl vaz‘ı olan sıfat-ı müşebbehe olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. حذر ifadesini ism-i fâil olarak kabul etmek genel kullanıma aykırı olduğu için dilciler buna sıcak bakmamıştır. Ancak ism-i fâil olarak kabul edildiğinde mana cihetiyle iki kıraat arasında bir fark bulunmaz.

7. Munsarif ve Gayri Munsarif İhtilafı

Arap dilinde bazı isimlerin fiile benzediği ve buna bağlı olarak gayri munsarif oldukları bilinmektedir. Kesre ile olan cer i‘rabını ve tenvini alamayan isimlere gayri munsarif denir. Bir ismin gayri munsarif olabilmesi için kendisinde dokuz sebepten ikisinin veya iki sebep yerine geçen bir sebebin bulunması gerekmektedir. Bu dokuz sebebi; alemiyyet, te‘nis, vasfiyet, veznü’l-fiil, ‘adl, cem‘, terkiib, ‘ucmet, zâid olan elif-nun şeklinde sıralamak mümkündür. İki sebebin yerine geçen sebep ise cem‘ (cemlerin son bulduğu sîga) ve te‘nis elifidir. Örneğin احمد kelimesinde ma‘rifelik ve fiil vezni bulunduğundan “مررت باحمد” örneği, kesre ve tenvin ile okunamaz. Aynı şekilde “مررت بمساجد” örneğinde de مساجد lafzı cemlerin nihai noktasında olduğu için tek başına bu sebep, iki sebep yerine geçerek ismin gayri munsarif olmasını sağlamıştır.

Kıraatler bağlamında da bazı isimlerin munsarif veya gayri munsarif okunduğu ayetlerin sayısı çok fazla değildir. Örneğin وَلَا تَذَرْنَّ وِدَاءً وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَلَا تَنْسُرًا¹¹ ayetinde geçen وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ kelimeleri kıraat imamı tarafından gayri munsarif okunurken A‘meş, Eşbeh tarafından munsarif olarak tenvinli şekilde okunmuşlardır.(Ahmed Muhtâr Ömer, Abdül‘âl Sâlim Mükrim, 1408, 7/232) Ferrâ‘ya göre يَغُوثَ وَيَعُوقَ kelimeleri, putların ismi olarak sıklıkla kullanıldığından munsarif

¹¹ “İnsanlara dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved‘den, Suvâ‘dan, Yegûs‘tan, Yeûk‘tan ve Nesr‘den asla vazgeçmeyin!” Nûh 71/23

olarak okunmaları doğrudur. Aynı şekilde nekre kastedilerek munsarif okunsalar ona göre yine doğru olacaktır.(Ferrâ, 1983, 3/189) Ferrâ'nın görüşüne katılmayan Nehhâs, söz konusu kelimelerin müstakbel fiile benzediği için gayri munsarif olmaları gerektiğini belirtmiştir. O, gayri munsarif olan ismin nekreymiş gibi kabul edilmesi veya isim olarak sıklıkla kullanılması gibi hususların, bu tür isimlerin munsarif olmalarında etkili olmadığını altını çizmiştir.(Nehhâs, 1421, 5/28,29) Mushaf hattına vurgu yapan Zeccâc, ayette söz konusu kelimelerden sonra *elif* harfinin olmadığını, dolayısıyla bu kelimelerin gayri munsarif olması gerektiğini savunmuştur. Munsarif olarak okuyanların bu iki ismi yaygın olarak değerlendirdiklerini, isimlerde de asıl olanın munsariflik olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ma'rife olsalar bile bu isimlerin, "صنم" olarak değerlendirildiği için nekre kabul edilebileceğini vurgulamıştır. Bu değerlendirmelerden sonra Zeccâc, Mushaf hattına uymadığı gerekçesi ile söz konusu kelimelerin munsarif okunmamaları gerektiğini savunmuştur.(Zeccâc, 1988, 5/230,231)

Cumhurun kıraatine göre gayri munsarif okunmasının sebebi ma'rifelik ve fiil veznidir. Kelimelerin başlarında olan *ya* harfi, fiile benzerlik sağladığı gibi "غوٲ، عوق" kökünden türetilen kelimeler, sıfat olmaları bakımından da ma'rife kapsamında değerlendirilmiştir. Cumhurun kıraatinde sıfat olmalarına vurgu yapılırken Ebû Hayyân bu düşünceye karşı çıkarak söz konusu kelimelerin Arapça kabul edildiğinde ma'rifelik ve fiil vezninin; Arapça olmadıkları kabul edildiğinde ise 'ucmet ve alemiyet faktörlerinin bu kelimelerin gayri munsarif olmalarında etkili olduğunu ifade etmiştir.(Ebû Hayyân, 1420, 10/286) İbn Atıyye, bu kelimeleri munsarif olarak okuyan kişilerden olan A'meşin kıraatini, alemiyet ve fiil vezni faktörlerinin ayette geçen kelimelerden ayrılmayan özellikler olduğunu belirterek hatalı bulmuştur.(İbn 'Atıyye, 1422, 1/5/376)

8. Sarf-Kıraat İlişkisi

Sarf ilmi önceleri nahiv ilmi konusunun içerisinde karışık bir halde ele alınmıştır. İbn Cinnî, nahiv ilmi ile sarf ilminin yakınlığını, nahiv alanında yazılan neredeyse

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

tüm kitapların sonunda sarf ilminin konularının yer alması ile ilişkilendirmiştir.(İbn Cinnî, 1373, 1/4,5) Sibeveyhî ve Radî Esterâbâdî gibi isimler, sarf ilmini nahiv ilminin bir parçası olarak görerek bu düşüncelerini kitaplarına yansıtmışlardır. Nitekim Sibeveyhî'nin *el-Kitâb* eserinin ikinci yarısının çoğunluğunu bu konular teşkil eder. Nahiv ile sarf ilminin birlikte ele alınma metodu, Müberred'in *Muktedab*, İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl*, Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* kitaplarında da uygulanmıştır. Sarf ilminde yazılıp günümüze ulaşan ilk eser, Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) *et-Tasrîf* kitabıdır. Asli ve ziyade harfler kapsamında fiil ve isim kalıpları, sahih ve illetli fiiller bu eserin ana konusunu teşkil eder. *et-Tasrîf* adlı kitabın bize ulaşan en eski sarf kitabı olması ve içeriğinin sadece sarf ilmine ait konulardan oluşması bakımından Ebû Osman el-Mâzinî sarf ilminin kurucusu sayılmıştır.(Dayf, 1960, 7/455; Alak, 2015, 170-177; Kılıç, 2009, 36/136,137)

Sarf ilminin kıraatlerle ilişkisi söz konusu olduğunda ilk akla gelen konulardan biri fiil sîgalarındaki ihtilaflardır. Kök fiillerin kendi aralarındaki okuyuş farklılıkları, kök fiiller ile türemiş fiillerin aralarındaki okuyuş biçimleri i ve türemiş fiillerin kendi içinde farklı bablara dönüşümü fiil eksenindeki gerçekleşen kıraat farklılıklarıdır. Sülâsî mücerred fiiller içindeki rivayetlerde genel olarak ayını anlam üzerinde durulsa da sülâsî mücerred bir fiilin sülâsî mezîd formunda okunması veya sülâsî mezîd fiillerin kendi içerisinde başka bir baba aktarılarak kıraat edilmesinde o babın kendine özgü anlamları üzerinde durulmuştur. Sözelimi if‘al babında müteaddî ve sayrûret anlamı, tef‘il babında teksîr, mufa‘ale babında ise müşareket manası kıraat vecihlerinde kullanılmıştır. Nitekim {وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا} 12 ayetinde geçen “تفجر” fiili mücerred ve tef‘il babı olarak okunmuştur. (İbn Mücâhid, 1400, 384) Ferrâ fiilin muhaffef ve müşedded halini Arapların “فَتَحَّتْ الْأَبْوَابُ وَفَتَّحَتْهَا” sözüne benzeterek ayeti “bir-birçok” kapsamında değerlendirmiştir. Ona göre fiilin şeddesiz okunmasında suyun yerden fışkırması

12 “Dediler ki: “Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız.” İsrâ 17/90

yalnızca bir yerden; şeddeline ise birçok yerden fişkırması anlaşılmaktadır.(Ferrâ, 1983, 2/131) İbn Hâleveyh'e göre fiilin şeddelenmesi beraberinde “çokluk” anlamını getirmiş, suyun fişkırması “tekrar tekrar, üst üste, defalarca” gerçekleşmiştir.(İbn Hâleveyh, 1327, 221) Görüldüğü üzere sülâsî mücerred bir fiilin sülâsî mezîd olarak okunması ilave anlamlar taşımaktadır. Fiilin tef'îl babına nakledilmesi ile teksîr ifade eden fiil, kimi âlimlere göre “bir-birçok yer” anlamında mekânın teaddüdü iken kimilerine göre “fiilin tekrarı” şeklinde yorumlanmıştır. Kur'ân'a anlam veren dilciler ve müfessirler, kıraatler sayesinde anlam zenginliğini yakalamışlardır. Bu bağlamda fiil yapılarındaki ihtilafların en önemli özelliği, yorum çeşitliliğine ve zengin anlamlara olanak sağlamasıdır.

Fiil sîgalarında gerçekleşen okuyuş farklılıklarına Arapların kullanımları göz önünde bulundurularak anlam yüklenmiştir. Dilciler genel olarak bu tür kıraatlerin anlamları konusunda ortak görüşte olsalar da onların kıraatlere yükledikleri anlamlar arasında kimi zaman farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu durumun onların yaşadıkları bölge ve konuştukları kelimelerden kaynaklı olduğu söylenebilir. Sözelimi Ferrâ, }
 { انظرونا،¹³ يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظرونا نعتبس من نوركم }
 kelimesinin hemze-i kat' ile if'âl babının emri olarak “انظرونا” şeklinde okunduğunu dile getirdikten sonra söz konusu kelimenin vasıl hemzesi ile okunuşunda “beklemek”; kat' hemzesi ile okunuşunda “mühlet vermek” anlamında olduğunu ifade etmiştir.(Ferrâ, 1983, 1/70) Öte yandan Zeccâc “انظرونا” kıraatinin vasıl hemzesi ile okunuşunda olduğu gibi “beklemek” anlamında kullanıldığına dikkat çekerek her iki kıraate tek bir anlam yüklemiştir.(Zeccâc, 1988, 5/124)

Sarf ilminin yanı sıra belâgat ilmini de ilgilendiren haber-inşa gibi konular, sebep-i nüzûl olgusuna işaret etmektedir. Özellikle mazi-emir değişimi ile ilgili olan ihtilaflar, olayın gerçekleşip gerçekleşmemesiyle bağlantılıdır. { وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً

¹³ “O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: “Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.” Hadid 57/13

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘ânî'l-Kur‘ân Eserleri Bağlamında)

{ وَاتَّخِذُوا¹⁴ لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّئًا } fiilinin “وَاتَّخِذُوا” şeklinde mâzi olarak okunması buna örnek teşkil etmektedir. (İbn Mücâhid, 1400, 170) “Makâm-ı İbrâhim’i namazgâh edinin ya da namazgâh edindiler” şeklinde anlam taşıyan bu ihtilaf, ayetin perde arkasında yaşanan hadiseyi öğrenmeyi zorunlu kılmıştır. Ayrıca emir formunda okunan kıraat bağlamında emrin vücûba delalet edip etmediği tartışılırken haber kipli kıraatte ise ayetin kendisinden öncesi ile uyum içerisinde olması göz önünde bulundurulmuştur. Me‘ânî eserlerinde emrin, vücûba delalet edip etmediği tartışmaları yapılmasa da dilciler ayetin öncesi ile insicamını, arka planında yaşanan hadiseyi dikkate alarak tercihte bulunmuşlardır.

Me‘ânî kitaplarında isim ve fiil şeklinde okunan kıraat farklılıklarından da bahsedilmektedir. Eylem bildiren fiilin yerine isim kullanılması gramer açısından zenginlik katmaktadır. { إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ }¹⁵ ifadesinde geçen “عمل” sözcüğü hem isim hem de fiil olarak okunmuştur. “عمل” lafzının isim olarak okunmasında انّ’in ismi ile haberi arasında uyumu sağlamak amacıyla dilciler tarafından birçok görüş ortaya atılmıştır. Muzâfın takdir edilmesi gerektiğini savunanlar, bu muzâfın isimde (ان عمله عملٌ غير صالح) (onun yaptığı, kötü bir şeydir) ya da haberde (انه ذو عمل) (o, kötü bir amel sahibidir.) olabileceğini dile getirmişlerdir. Kimi dilciler de söz konusu ayetin “رجل صوم” (Adam, orucun ta kendisidir) veya “شعر زهير” (Şiir, Züheyr’in ta kendisidir) ifadelerinde olduğu gibi muzâf takdir etmeden de mübalaga sanatı kapsamında değerlendirilebileceğinden bahsetmişlerdir.

Kuran kıraatleri, sarf ilminin temelini karmaşıklıktan ve karışıklıktan kurtarmada önemli bir role sahiptir. Nitekim kıraatlerde Arapların kullandıkları şevahitleri

¹⁴ “Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makâm-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin.” Bakara 2/125

¹⁵ “Allah, “Ey Nûh! O asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim” dedi.” Hûd 11/46

destekleyecek lügavî olgular ve fasih kullanımlar bulunmaktadır. Bununla birlikte fiilin *ayn* harfi konumundaki harfin harekesinin belirlenmesiyle babların ayrıştırılması, Arapların bıraktıkları katı kuralların yerini çeşitli ihtimallerin ve zengin yorumların alması kıraatler sayesinde. Kelime yapısı ile ilgili olan kıraatler, Kur'ân tefsir çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın anlamına yönelik yapılan faaliyetler ayetin öğelerine ayrılması ve kelimelerin yapısının incelenmesi ile başlamıştır. Kur'ân'da ki birçok tevil, kelime yapısındaki değişikliklerin üzerine inşa edilmiştir. Kelimelerdeki farklı kıraatlerden başlayan yorumlama süreci, tefsir çalışmalarının rivâyet, dirâyet, lügavî, işâri vb gibi kategorize edilmesine kadar uzamıştır.

Sarf ile kıraat ilmi arasındaki irtibatın çok güçlü olduğundan bahsetmek mümkündür. Nitekim sarf ilmine ait olan bir tahlil, Kur'ân kıraatlerindeki vecihlerle birlikte gündeme gelmektedir. Dilcilerin “Şöyle okunsaydı da doğru olurdu.” şeklinde öneride buldukları bir kelimenin aynı şekilde kıraat olarak da rivayet edilmesi, dilcilerin sarfî tahlillerde başarısını ortaya koyarken dil kuralları ile kıraatin zaman zaman aynı noktada buluştuklarını da göstermektedir. Sözelimi Ferrâ {يَوْمَ لَا تَمْلِكُ} ayetindeki “يَوْمَ” ifadesi hakkında “merfû olarak okunsaydı da doğru olacaktı.” sözlerini böyle bir kıraatin varlığından habersiz olarak kullanmıştır. Ferrâ bu düşüncesini, “يَوْمَ” sözcüğünün “وَنفَعَلُ، وَأَفْعَلُ، وَنَفَعَلُ” sîgasındaki fiillere izafe edildiğinde Arapların “يَوْمَ” lafzını merfû olarak okumaları ile temellendirmiştir. Kıraat olarak rivayetinden haberdar olmayan Ferrâ, dil bağlamındaki yaklaşımında doğruya ulaşmıştır.(Ferrâ, 1983, 3/244,245) Aynı şekilde { وَحَسْرَتَاهُمْ فَلَمْ نُعَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا }¹⁶ ayetinde “نُعَادِرْ” fiili olarak da okunmuştur.(Ahmed Muhtâr Ömer, Abdül'âl Sâlim Mükrim, 1408, 3/373) Bu ayeti yorumlayan Ferrâ, muhtemelen böyle bir kıraatin varlığından habersiz olarak şu ifadeleri kullanmıştır: “فَلَمْ نُعَادِرْ fiili olarak okunsaydı doğru olurdu. Çünkü

¹⁶ “Bir gün dağları yürüteceğiz ve yeryüzünü dümdüz göreceksin. Hiçbirini geride bırakmaksızın onları da mahşerde toplarız.” Kehf 18/47

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

her iki şekilde de aynı mana anlaşılır. Arap dilinde ما أهدرت منهم أحدًا وما غادرت şeklinde fiilin farklı iki kullanımı bulunmaktadır.(Ferrâ, 1983, 2/147)

Arapların dillerini sistematik hale getirmesinde kıraatlerin payı büyüktür. Dilcilerin eserlerindeki açıklamaların birbirinden farklı oluşu, sonradan ilim haline gelen sarf kurallarının vaz edilmesinde etkili olmuştur. Örneğin ismin, gayri munsarif olarak kabul görülmesinde etkili olan sebepler, bir diğer dilcinin yaklaşımına göre geçersizdir. Ya da gayri munsarif olarak değerlendirilen bir ismin, munsarif olmasında öne sürülen faktörler, diğer bir dilci tarafından farklı gerekçelerle reddedilmiştir. Dilcilerin kıraatlere yaklaşımlarındaki farklılık, özellikle sarf ilminin gramerinin detaylandırılmasında, kullanımlarının çoğalmasında ve buna bağlı olarak şaz/fasih ayrımı şeklinde değerlendirmelerine katkı sunmuştur.

9. Sonuç

Kıraat farklılıklarını birçok yönden inceleyen dilciler, kelime yapısı ile ilgili kıraatlerde sarf ilmine ve iştikak hususlarına temas etmişlerdir. Özellikle dil kuralları ile kıraatlerin çakıştığı noktalarda dilcilerin birbirinden farklı açıklamaları dilin inşa sürecinde kilit rol oynamıştır. Kelime yapısını ilgilendiren kıraatlerde, kök fiiller ve türemiş fiiller arasındaki farklar dilcilerin dikkatini çekmiş ve onların bu konuya yönelik açıklamalar yapmalarında etkili olmuştur. Sülâsî mücerred temelinde gerçekleşen kıraatlerde genel olarak aynı anlam üzerinde durulsa da sülâsî mücerred bir fiilin sülâsî mezîd formunda okunması veya sülâsî mezîd fiillerin kendi içerisinde başka bir baba aktarılarak kıraat edilmesinde o babın kendine özgü anlamları üzerinde durulmuştur. İsim veya fiillere, Arap kullanımları göz önünde bulundurularak anlam verilmesi, eylem bildiren fiilin yerine ismin kullanılması sarf ilmine gramer açısından zenginlik kazandırmıştır.

Kur’an kıraatleri, sarf ilminin temelini karmaşıklıktan ve karışıklıktan kurtarmada önemli bir role sahiptir. Nitekim kıraatlerde Arapların kullandıkları şevâhidleri destekleyecek lügavî olgular ve fasih kullanımlar bulunmaktadır. Fiil bablarının birbirinden net çizgilerle ayrılması ve Arapların bıraktıkları katı kuralların yerini çeşitli ihtimallerin ve zengin yorumların alması kıraatler sayesinde olmuştur.

Kaynakça

- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmud Kurâ'a. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- Ahmed Muhtâr Ömer, Abdül'âl Sâlim Mükrim. *Mu'cemu'l-kırââti'l-Kur'âniyye*. 6 Cilt. Kuveyt: Cami'atü'l-Kuveyt, 1408.
- Alak, Musa. *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*. thk. İsmail Güler. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Bayraktutan Osman, Kırââtlerde Âhad Kavramı - Kavramın Otantik Anlamının Tespitine Dair - Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019
- Cürcânî, Ebü Bekr Abdülkahir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâ'ilü'l-i'câz*. thk. Abdülhamîd el-Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1960.
- Ebü Hâtim, Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım es-Sicistânî. *Fe'altu ve ef'altu*. thk. Halil İbrâhîm el-'Atiyye. Beyrut: Dâru Sâdır, 1416.
- Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1420.
- Ebü Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Mehmet Fuat Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, 1381.
- Ebü'l-Beka, Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî. *et-Tibyân fi'râbi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 2 Cilt. Matba'atü İsa el-Babi'l-Halebî ve Şerikâhu, ts.
- Esterâbâdî, Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu'l-kâfiye*. thk. Yahyâ Beşîr Mısırî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru Hicr, 1417.
- Şerhu's-şâfiye*. thk. Muhammed Nur el-Hasan vd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1395.
- Ezherî, Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Me'âni'l-kırâât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Bühûsi fi Külliyyâti'l-Âdâb, 1412.
- Ezherî, Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkad. *Şerhu't-tasrih 'ale't-tavzih*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421.

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm. *Dîvânu’l-edeb.* thk. Ahmed Muhtâr Ömer. 4 Cilt. Kahire: Dâru’ş-Şâ‘b, 1424.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li’l-kırâati’s-seb‘a.* thk. Bedreddin Kahveci, Beşir Cüveycâyî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Me’mun, 1413.

Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd. *Kitâbun fihi lügâtu’l-Kur’ân.* haz. Câbir b. Abdillâh es-Serî‘, ts.

Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd. *Me‘âni’l-Kur’ân.* Beyrut: ‘Âlemü’l-Kutub, 1983.

İbn Cinnî, Ebû’l-Feth Osman. *el-Muhteseb fi teybini vücûhi şevâzzi’l-kırâat ve’l-izâhi minhâ.* thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419.

-*el-Münsif.* Dâru İhyaü’t-Türasi’l-Kadîm, 1373.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Hücce fi’l-kırâati’s-seb‘a.* thk. Abdü’l-‘âl Sâlim Mükrim. Beyrut: Dâru-’ş-Şürûk, 1401.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *Î‘râbu’l-kırâati’s-seb‘a ve ‘ileluhâ.* Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1327.

İbn ‘Atiyye, Ebû Muḥammed ‘Abdulhak b. Ğâlib. *el-Muḥarraru’l-vecîz fi teḫsîri’l-Kitâbi’l-‘azîz.* thk. ‘Abdüsselâm ‘Abduşşâfi Muḥammed. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1422.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Musa. *Kitabu’s-seb‘a fi’l-kırâat.* thk. Şevkî Dâyf. Kâhire: Dâru’l-Ma’ârif, 1400.

İbn Yaîş, Ebû’l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed. *Şerhu’l-mufassal.* 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1422.

İsfahânî, Ebû’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi ğarîbi’l-Kur’ân.* thk. Safvan Adnan Davudî. Dımeşk: Dâru’l-Kalem, 1412.

Kazvînî, Ebû’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-. *el-İdâh fi ‘ulûmi’l-belâga.* thk. Muhammed ‘Abdü’l-Mun‘im. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ceyl, ts.

- Kefevi, Ebu'l-Beka Eyyüb b. Musa el-Hüseyni. *el-Külliyat: mu'cem fi'l-mustalahat ve'l-furuki'l-lüğaviyye*. thk. Adnan Derviş, Muhammed Mısıri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kılıç, Hulusi. "Sarf". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Burdûni, İbrahim Atfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1384.
- Mahzûmî, Mehdî el-. *Medresetu'l-Kûfe ve menhecühâ fi dirâseti'l-lügati ve'n-nahv*. Mektebetü Mustafâ el-Babî, 1377.
- Matlabî, Gâlib Fâdıl el-. *Lehçetu Temim ve eseruhâ fi'l-'Arabiyyeti'l-Muvahhade*. Irak: Vizâratü's-Sekâfeti ve'l-Fünûn, 1978.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâati's-seb'a ve 'ilelihâ ve hiccehâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Kırâât ve eseruhâ fi ulûmi'l-'arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1984.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İ'râbu'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421.
- Me'âni'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûni. Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kura, 1988.
- Nisâbüri, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ebi'l-Hasen b. el-Hüseyn. *Bâhiru'l-burhân fi me'âni müşkilati'l-Kur'an*. thk. Suâd bint Sâlih b. Saïd Bâbekî. Mekke: Câmi'atu Ümmi'l-Kura, 1998.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyaü't-Türasi'l-'Arabî, 1420.
- Sâmerrâi, Fâdıl Sâlih. *Me'âni'l-ebniyyeti fi'l-'Arabiyye*. Dâru 'Ammâr, 1428.
- Me'âni'n-nahv*. 4 Cilt. Ürdün: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Dirâsâtun fi'l-lüga*. Bağdat: Matba'atü'l-Âni, 1961.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, ts.

Sarf-Kıraat İlişkisi (Me‘âni’l-Kur’ân Eserleri Bağlamında)

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi‘u’l-beyân ‘an te‘vîli âyi’l-Kur’ân*. 24 Cilt. Mekke: Dâru’t-Terbiyeti ve’t-Türâs, ts.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Serî. *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuh*. thk. Abdülcelil. Beyrût: Âlemü’l-Kutub, 1988.

Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvil fî vücûhi’t- te‘vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyyi, 1407.